

փրկէ իւր «պատիւը», իւր սիրելի ամուսնուն՝ բարբարոսների ձեռքից. նա գալիս է մեր կողմերը. օրական տաս կողէկով է պահում ընտանիքը, բայց երջանիկ է զգում իրեն, երբ արու գաւակ է ունենում. «Էլ վախնայի որ հոս մեռնեմ անգաւակ, կողակիցս միայ անտէր՝ ուրիշներու դռներուն կտոր մը հաց մուրալիս, իսկ մըր ճրագը հոն—մըր երկրին մէջլաւիտեան մարի... Ասօր կնոջս ըսի, ալ հոգ չընես, Տէր մի արասցէ, եթէ մեռնելու ալ ըլլամ, Մուկուչս քրզի կը տանի մըր երկիր...» (էջ-36)

Չնայելով ուրեմն այն զարհուրելի պայմաններին, որից փախուստ են ապալիս թշուառներն, այնուամենայնիւ դարձեալ իգէալը մնում է «մըր երկիր»։ Ինչոք այս է հայի կենսունակութեան առաջոյցը։

2) Ռ. ՀԱՌՊԵՏՄԱՆ. Զուհակներ. դրոմ 40-ական թուականից. Թարգ. (առաերէնից) ա. Ս. Արեւմտեան Ս. Պետ. 1905 թ. էջ 106

Յիւանութեան մեծ յեղափոխութիւնն ազատութեան և հաւասարութեան սկզբունքներն իրականացնելու ձգտելով՝ փշրեց այն շղթաները, որով կապուած էին չքաւոր, ստորին կոչուած դասակարգի մարդ արարածները և իրենց՝ սեպհական ճակատի քրտինքով վաստակող մարդիկն ևս հաւասար ճանաչուեցին արտօնեալ և հարուստ դասակարգի մարդկանց հետ։ Մարդկային հասարակութեան այն խոշոր զանգուածները, որ Ֆրիդիկական ամենամանր և ամենաստոր աշխատանքն էին կըրում և հնադարեան հասարակապետութիւնների մէջ իրաւազուրկ ստրուկներ, իսկ միջին դարերում սեպհականութիւնից զուրկ կամ ճորտ գիւղացիական դասակարգն էին կազմում, այժմ հասարակական կեանքի ասպարէզը մտան իբրեւ հաւասար իրաւունքի տէր քաղաքացիներ և որոշ պահանջներ արին՝ իրենց մարդկային իրաւունքները պահպանելու նպատակով։ Երբ յեղափոխութեան մերկածուփ փոթորիկն անցաւ և կեանքն իւր բնական ընթացքը պտնելով՝ երկրագործութիւնը, վաճառականութիւնն ու արուեստները նորից ծաղկեցին և կեանքի վաւելքն ու փարթամութիւնը դարձեալ ուժեղ թափով առաջացան, շուտով երևան եկան հասարակական կեանքի նախկին կազմակերպութեան քայքայման հետեանքները։ Փառանջական իրաւունքի բոլոր դաւակնների վրայ հաւասար բաշխուելու հետեանքն եղաւ այն հանգամանքը, որ կալուածները հետզհետէ բազմաթիւ մանր կտորների բաժանուելով՝ առաջացրեց գիւղացիական մի նոր ազատ դասակարգ՝ մանր կալուածատէրներից բաղկացած։ Սկզբում ցանկալի այս երևոյթը հետզհետէ ամե-

նամեծ թշուառութեան պատճառը դարձաւ. ժամանակի ընթացքում հողի բաժանումն այնքան մանրացաւ, որ կալուածատէրն այլ ևս չէր կարողանում հողի արդիւնքով իւր ընտանիքի դոյութիւնը պահպանել. այս պատճառով և ազատ գիւղացիները հետզհետէ դարձան օրավարձով աշխատող բանուորներ և հետզհետէ աւելի վատթար ու թշուառ կացութեան մէջ ընկան, քան ճորտութեան ժամանակները: Կարիքից ստիպուած, գիւղացին սկսեց պարտքեր տնել և վաշխառուների գերին դարձաւ. միւս կողմից արդիւնաբերութեան դանազան ճիւղերն ընդարձակուելով, գիւղացիները թողին իրենց խրճիթները և կենդրոնացան քաղաքների մեծ գործարաններում՝ իբրև բանուորներ: Այժմ բանուորները դարձան հարուստ գործարանատէրերի ստրուկները և դրամապլուխը դարձաւ մի այնպիսի բռնակալ իշխող, որի նմանը չէր տեսնուած իսկական բռնակալութեան ժամանակները. ազատութեան և հաւասարութեան դադափարը, որի համար այնքան մարդկային արիւն թափուեց, այժմ կարծես աւելի հեռու փախաւ մարդկանցից, քան երբևէ: Ի՞նչ օգուտ, որ բուրժուազիան հաւասարուեց իւր իրաւունքներով ազնուականութեան և կղերականութեան հետ, քանի որ ինքը ստրկացրեց նոր առաջացած չորրորդ դասակարգը, պրօլետարիատը: Գոյութեան կռիւը նոր յոյզեր և պահանջներ առաջացրեց. արհեստուորներն ու բանուորներն իրենց աղքատութիւնից ու թշուառութիւնից ստիպուած՝ սկսեցին կամաց կամաց գլուխ բարձրացնել գործարանատէրերի դէմ և համբերութիւնից դուրս գալով, բանն ապստամբութեան հասցրին և սկսեցին ջարդել ու քարոտել նաեւ գործարանները: Սյապիսի շարժում տեղի ունեցաւ Գերմանիայում քառասնական թուականներին և ահա այս գիտակցական շարժման նկարագիրն է տալիս յայտնի գերմանացի դրամատուրգ Հաուպտմանը իւր տաղանդաւոր «Ջուլհակներ» դրամայի մէջ:

Սյապիսի շարժումները մեզնում այս մերջին տարիներէ ընթացքում այնքան սովորական երևոյթ են դարձել, որ «Ջուլհակները» կարգալիս մարդ մոռանում է թէ Հաուպտմանին, թէ Գերմանիան և կարծում է՝ թէ իւր շրջապատող կեանքի երևոյթներից վերցրած մի դէպքի նկարագիրն է կարգում:

«Ջուլհակները» բաղկացած է հինգ գործողութիւնից. առաջին գործողութեան մէջ նկարագրուած է թէ ինչպէս են գիւղացի Ջուլհակներն իրենց տանը պատրաստած գործուածքները յանձնում քաղաքի գործարանում և վճարները ստանում. այս գործողութեան միջոցին նրանց խօսակցութիւններէից

պարզուով է նրանց չքաւորութեան տատիճանը և թշուառ վիճակը: Մի կին ջուլհակ ասում է. «ես հօ բոլորովին ծոյլ չեմ, ալ ուղղակի աշխատելու անընդունակ եմ դարձել: Ինձ հասանելիք վարձից առանց այն էլ արդէն երկու անգամ դուրս են եկել: Իսկ մարդս, նա հաշուից դուրս է եկել...: Ճշմարիտ մենք աշխատում ենք, որքան հնարաւորութիւն կայ: Ես բանի շարաթ է աչք չեմ խփել: Ոսկորներս ցաւում են: Եթէ գոնէ մի բիշ ոյժ առնեմ, գործը դարձեալ լաւ կերթայ: Իսկ դուք դէպի ինձ ներողամիտ եղեք: (Համոզիչ շողոքորթ խնդրանք) ևս ձեզ շատ եմ խնդրում. թոյլ տուէք որ այս անգամ գոնէ մի բանի գրոշ տան ինձ (էջ 8): Քաղցը ստիպում է բանուորին նոյն իսկ շան միս ուտել. «Տանը ալ ևս ուտելու բան չի մնացել, ես էլ ասացի որ փոքրիկ շնիկը մորթեն, բայց նրանից էլ խելքս բան չի կտրում, նա էլ երկար ժամանակ քաղցած էր: Այնպէս սիրուն գեղեցիկ շնիկ էր. ես ինքս չկարողացայ նրան սորթել. սիրտս չտուեց» (էջ 10-11):

Ո՛րչափ դաճութիւն և տրագիզիա կայ այդ երկու պարզ նախադասութիւնների մէջ...: Երբ ջուլհակներից մէկը համարձակ պատասխաններ է տալիս գործարանատիրոջը, վերջինս հրամայում է, որ նրան այլ ևս ոչ մի աշխատանք չտան իւր գործարանում. այս խօսքերին ջուլհակը պատասխանում է՝ «Ինձ համար բոլորովին միևնոյն է, դազգեհարի տակ քաղցած մեղմել թէ փողոցում, փոսերի մէջ» (էջ 13): Ուրիշները, «այստեղ զարմանալու չէ, որ քաղցածութիւնը նրանց կուչ է ածել» (էջ 14): «Իսկ ինչ կանենք ձմեռը, եթէ շարունակեն այսպէս մեր վարձը կտրել: Մեզանում ոչ մի փոփոխութիւն չի լինիլ, մինչև ամենքս չսատկենք» (էջ 15): «ամենից լաւը նետվինգ ջուլհակի նման խնդողունն է, թուկլ գցել վզին եւ կախունը դազգեհարից» (էջ 15): Իսկ գործարանատէրը. «նա էլ է գանգատւում. «...Ամենի մեղքերը բարձւում է (են) գործարանատիրոջ վրայ. չէ որ նա անսիրտ մարդ է, բար է, վնասակար արարած է, որի ոտը ամեն մի լրագրական շուն կարող է կծել. նա ապրում է իւր գուարճութեան և շքեղութեան մէջ, իսկ խեղճ ջուլհակներին գրոշներ է վճարում. բայց թէ այդ մարդը նոյնպէս հոգսեր ու անքուն գիշերներ ունի, թէ նա իւր վերայ մեծ պատասխանատւութիւն է վերցնում, որի մասին, բանուորը երազել անգամ չի կարող...» (էջ 17) և այլն այսպիսի սոփեստութիւններ:

Երկրորդ գործողութեամբ ընթերցողը տեղափոխւում է ջուլհակների իսկական միջավայրը. նրանց ընտանեկան կեանքն է նկարագրուած. նոյն ճնշող տպաւորութիւնը, նոյն

անասելի չքաւորութիւնն ու թշուառութիւնը. «Երեխաներս քաղցից մեռնում են, չգիտեմ թէ որ ջուրն ընկնեմ. ինչ ուզում ես արա, աշխատիր մինչև բոլորովին ուժից կընկնես: Ես առանց այդ էլ հազիւ եմ ոտի վրայ կանգնում, բայց միեւնոյն է, ինչպէս որ եղել է այնպէս էլ կայ: Իննը քաղցած բերաններ, համեցիր, նրանց կշտացրու: Իսկ լիւնով կերակրեմ, երեկ երեկոյ մի կտոր հաց կար, բայց երկու փոքրիկին էլ չկշտացրեց: Ո՛ւմ տայի. ամեն կեղմից բղաւում են, մայրիկ ինձ տուր, մայրիկ ինձ տուր: Հիմա դեռ ոտերս քաշ եմ տալիս, իսկ որ պառկեմ, այն ժամանակ լիւն կ'լինի» (էջ 25): «Հաւատում եմ, մենք այն տեղն ենք հասել... հայրս փոքրիկ շնիկին իւր հետ տարաւ նորան էլ մորթեցինք ու կերանք, չէ որ մի ըանով պէտք է փորձներս լցնել» (էջ 26): «Ես ոչինչ չեմ կարողանում անել առանց ուրիշի օգնութեան, ոչ միայն ինքս եմ հիւանդ, ուրիշների համար էլ ծանր բեռ եմ դարձել. թէ քանի անգամ եմ ես Աստծուն խնդրել որ կեանքս առնի... աղջկերանցս կերպարանքին նայիր, տես ինչ են դառել: Շուտով նրանց մէջ արեան հետք էլ չի մնալ: Սպիտակել, կտաւ են դարձել... Այսպիսի աղջկերանց վիճակուած է մեքենայի տակ աշխատել... լիւն կեանք է սրանց կեանքը. ամբողջ տարին տեղից չեն շարժոււմ... Չահիլ աղջկերք են 15, 20 տարեկան, բայց նրանց դէմքին նայելուց կարծես խեղճերին կախաղանից ես դուրս (ցած) ընկնել» (էջ 29): «Մենք այստեղ ոչ ապրում ենք, ոչ մեռնում» (էջ 32):

«Ահա կանգնած եմ ես, Րոբերտ Բաումբերտս, ջուրհակ վարպետ Կաշբախում: Ո՛վ կհամարձակուի իմ մասին մի որևէ բան ասել... Ես ամբողջ կեանքս ազնիւ մարդ էի, բայց նայեցէք ինձ վերայ. լիւն օգուտ ունեցայ, ինչի՞ նման եմ ես... լիւն դարձրին նրանք ինձ... Այստեղ մի տանջանքների բանտ է... այստեղ տանջանքների կայարան է... (մեկնում է իւր ձեռքերը): Ահա, հիացէք, կաշին ու ոսկորն է մնացել: Դուք բոլորդ խաբեբաներ էք, բոլորդ խաբեբաներ էք... առանց բացառութեան» (էջ 39):

Երրորդ գործողութեան մէջ ջուրհակների ղեկավարութիւնն արդէն սկսում է սուր կերպարանք ստանալ և մտքերը նախապատրաստուած են դործով ցոյց տալու իրենց վիճակի անտանելիութիւնը.

«Սրիկաներ առանց բացառութեան,

Շուք դժոխային ահուկի դեւեր,

Շուք որ ծծում էք արիւնն աղքատի,

«Թող մեր անէծքը ձեր վարձքը լինի» (էջ 62):

Չորրորդ եւ հինգերորդ գործողութիւնների մէջ ջուհակներն արդէն խօսքից գործի են անցնում և միծաբանակ խմբերով յարձակուելով իրենց կեղեքող գործարանատէրերի բնակարանների ու գործարանների վրայ և ամեն բան քարուքանդ անում, փշուռում, ջարդում, յափշտակում, տանում են:

Բոլոր նկարագրութիւնները կենդանի պատկերներ են և տաղանդաւոր ձեռքով յօրինուած. ինչպէս վերն էլ յիշեցի, թէ և նիւթը վերցրած է քառասնական թուականների գէպերից, սակայն այժմ խկ և խկ մեր իրական կեանքի ճշգրիտ պատկերն է ներկայացնում և ընթերցողի լարուած ուշադրութիւնը գրաւում:

«Ջուհակները» կարող է մեր ժամանակակից թատրոնական բնմի գարգը կազմել. բայց շատ ավտոս, որ հայերէն թարգմանութիւնը հմուտ ձեռքով չէ կատարուած: Բազմաթիւ սխալ ոճեր ու դարձուածքներ վիտում են գրքի ամեն մի էջում. քանիցս կրկնուած և շեշտուած է, որ բնմակոն պրուածքները պէտք է լինին մաքուր և ճիշտ հայերէն. թատրոնը լեզու սովորելու վայրերից մէկն է: Թարգմանուած է ոչ թէ պերմաներէն բնագրից, այլ երեի (չէ ասուած) ոտուերէն թարգմանութիւնից, այդ պատճառով էլ շատ անուշաների տառապարծութիւնները ուտներէն հետեղութեամբ են. օրինակ պփէյֆի (պփայֆի)՝ Վեյնհօլդ (Վայնհօլդ), Հէյդէ (Հայդէ), Իւհան (Եօհան)՝ Պետերսվալդաու (Պետերսվալդաու քաղաքում), պփեննինգ (պփենիգ) և այլն: Հարկաւ սրանք այնքան էլ էական սխալներ չեն, բայց լեզուի թերութիւնները շատ են ու բաղմակողմանի. տպագրական սխալներն էլ հօ քրոնիկական ցաւ են դարձել Պետերսվալդում տպագրուող հայերէն գրքերի համար. կարծես շատ դժուար է օրինաւոր հայերէն իմացող և հմուտ սրբագրիչ ունենալը տպարանում: Լեզուի բազմաթիւ անճշտութիւններից մի քանի օրինակ. «Ամենքի երեսը սրտայայտում է անյոյս մաշող մտատանջութեան դրոշմը» (էջ 4). «դրոշմ արտայայտել» չենք ասում հայերէն, այլ դրոշմ՝ կրել»։ «Երա նրնալուց (?)... խորհրդաւոր հայեացք են ձգում միմեանց վերայ» (էջ 5)՝ «մին (?) սիրու (?) երեխաներ ունի» (էջ 8). «Դրէյսիգեր. (կատաղաբար ըստաշելով) (?)» (էջ 12).—բառաշում է կովը, ոչխարը...—«Ն/թէ եւ (?) ջնայելով...» (էջ 18). «Երեխանցնելուց (?) մտել է Հաուֆի մօտ» (էջ 24). «Եթէ նա նոցա (?)—խօսքը փողի մասին է—գինեանում թողնի».. (էջ 24) «Ոտա խեցի (?) է մտել», «ծայնով (?) հեկեկում է» (էջ

25).—հեկեկանքը հենց ձայնն է։—«չէի իմանում ինչ անել» (?) — էջ 26. — «կախաղանից դուրս (?) բերել» (էջ 29). «իսկ երբ հարձակում էինք գործում յառաջ, կուրծքս դէմ տուած հեռացիր ճանապարհից, սատանայ, միշտ արթուն էի.» (էջ 31). — «անհասկանալի է։— «բոլոր ոյժդ վեր ես դնում (?)» (էջ 32). «..այդ փափկաթիւն (?) բրդոտութիւնը..» (էջ 48) «Դուքս թաւազայ (?) արէք նրան» (էջ 48). «քացի այդ բոլորից էլ ազնուականն է դարձել» (?). «ես քեզ նման մտածէի. ուր կլինին (?) հիմա իմ եօթը աշակերտները» (էջ 48). «նա կարողանում է անասունների վրայ էլ ապականութիւն բերել» (?) (էջ 49)։ «մի զոյգ կոճապղպեղ տուէք մեզ (էջ 50) անհասկանալի. հետեւալ նախադասութիւնից պարզ երևում է, որ այդ «կոճապղպեղ»-ը (?) օղի է. ուրմն էլ «մի զոյգը» խոսք է. — երևի երկու բաժակ օղի պէտք է լինի «Այնպէս լաւ արտ էր, եւ այդ բոլորը յանկարծ բարձրից բշեց դէպի տնակս» (?) — էջ 51. «քեզ բնակարան է հարկաւոր ուսմիկը ասում է, այ՛ քեզ ծակ եւ ինձ անելի վճարիր, օգնիր եւ խոտ ու ցորենը հաւաքել...» (?) — էջ 52։ «Երբ 40 տարի մշտապէս ցցապատուես (??), վերջի ի վերջոյ մի բան կսովորես» (էջ 52)։ «Դուր վրայ վսեմութիւն թողնելով (?)» — էջ 54. — «կատուի ծիծաղը, մկների լացն է» — հայերէն ասում են՝ «կատուի խաղը» — մկան մահը։ «նստած է առուակում ամենեւին մերկ» (?) — էջ 57. — «Ախ, դու ինչ են հասկանում դրա մէջ» (?) — էջ 66. — «Ուստի քաշում է կարովի (?) զանգը» — էջ 66. — «Եթէ կարողանայի քեզ տնդ (?) բանել...» (էջ 85). երկու ջուլհակ միմեանց բարեկիս մէկն ասում է. «Աստուած օգնակաւն» (էջ 86). այս խօսքերով բարևում ենք միայն — վարդապետներին «ինչ որ ամենալաւ ազնուական (?) կերակուր կայ, նա (?) է փորում» (էջ 98). «իսկ ինչ պիտի արծակէք դազանակները (??)» — էջ 101. — և այլն։ Արդեօք բարեկեղծութիւն է Հառապտմանի պէս համաշխարհային հռչակ վայելող հեղինակի մի լուրջ գրուածքն այսպիսի կեղծով հրատարակելը. այս թարգմանութեան վրայ առանձին ուշադրութիւն դարձրինք, որովհետեւ գրուածքի հետաքրքրական լինելու պատճառով կարող է պատահել, որ հայ դերասանական խմբերը կամ թատերասէրները ներկայացնեն «Ջուլհակները» այսպիսի թերի ու անճիշտ հայերէնով։ Խորհուրդ ինք տալիս դերմանադէտներին՝ բնագրից թարգմանել ժամանակիս ոգուն համապատասխանող այս հետաքրքրական գրուածքը։